

**CINAYƏTDƏ İŞTİRAKÇILIĞIN BƏZİ
SUBYEKTİV ƏLAMƏTLƏRİ HAQQINDA****N.K.ƏLİYEV***Azərbaycan MEA-nın Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu*

Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanununda iştirakçılığa verilmiş anlayışda mövcud olan bir sıra əlamətlər ilə bağlı ədəbiyyatlarda hələ də ciddi müzakirələr aparılır. Bunlardan daha çox müzakirə olunanı və mübahisəli təbii ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkün olub-olmaması məsələsidir. Əslində CM-nin 31-ci maddəsində iştirakçılığa verilmiş anlayış qanunvericilik səviyyəsində bu mübahisəyə son qoymuşdur: qanun birmənalı şəkildə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyünü rədd edir, iştirakçıların bütün növlərinin cinayətdə qəsdən iştirak etmələrini nəzərdə tutur. CM-nin 25.1-ci maddəsinə əsasən birbaşa və ya dolayı qəsdlə törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) qəsdən törədilmiş cinayət sayılır.

Lakin cinayət hüququ nəzəriyyəsində iştirakçılıq zamanı təkə təqsirin hansı növünün olması barəsində deyil, həmçinin qəsdin hansı növünün olması barəsində də diskussiyalar aparılmışdır və indi də bu barədə müzakirələr davam etdirilir. Əksər müəlliflərə görə cinayətdə iştirakçılıq qəsdin hər iki növü ilə mümkün ola bilər (30, s. 11; 10, s. 33; 18, s. 556; 25, s. 42-47; 15, s. 66-69; 20, s. 259). Bununla belə, iştirakçılığın yalnız birbaşa qəsd ilə mümkün ola biləcəyini qəbul edən müəlliflərin sayı da az deyildir (14, s. 83-86; 17, s. 8-10; 11, s. 127; 16, s. 42; 9, s. 13). CM-nin 25.2-ci maddəsinə əsasən şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş və bunları arzu etmişdirsə, bu halda cinayət birbaşa qəsdlə törədilmiş hesab olunur.

Nəzəriyyədə ümumən qəbul olunmuşdur ki, iştirakçılıqla törədilən cinayətdə dolayı qəsdlə təşkilatçılar və təhriqçilər deyil, icraçılar və köməkçilər iştirak edə bilərlər. CM-nin 25.3-cü maddəsinə əsasən şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş, lakin bunları arzu etməmiş və belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol vermişdirsə, bu halda cinayət dolayı qəsdlə törədilmiş hesab olunur.

P.F.Telnov cinayətin iştirakçıların qəsdinin intellektual məzmununa aşağıdakı elementləri aid etmişdir: a) şəxsin öz əməlinin ictimai təhlükəliliyini dərk etməsi; b) cinayətin digər iştirakçıları (özündən başqa ən azı bir nəfər şəxs) tərəfindən törədilmiş əməlin ictimai təhlükəlilik xarakterinin dərk olunması; c) birgə cinayətkar nəticəni qabaqcadan görmək. O, iştirakçılıqda qəsdin iradəvi elementlərinə isə cinayətkar nəticəyə birgə nail olmaq arzusunu və ya onun baş verməsinə şüurlu surətdə yol verilməsini aid etmişdir (25, s.

42-43). Müəllifə görə çox az hallarda olsa da, iştirakçılar cinayəti dolayı qəsdlə də törədirlər (25, s. 47).

A.İ.Raroq hesab etmişdir ki, iştirakçılıqda qəsdin növü cinayətin nəticəsinə yox, onun birgə törədilməsi faktına iradəvi münasibət ilə müəyyən olunur və bu, dolayı qəsd ilə deyil, birbaşa qəsd ilə müşayiət oluna bilər. O, qəsdin intellektual elementlərinə aşağıdakıları aid etmişdir: 1) şəxsin öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəliliyini dərk etməsi; 2) cinayətin törədilməsinə kömək etmə və ya icraçıya təsiretmə üsulunun (yəni digər şəxslərlə birgə cinayətdə iştirak etmə faktının və xarakterinin) dərk olunması; 3) cinayətin icraçısı tərəfindən törədilmiş əməlin xarakterinin və ictimai təhlükəliliyinin dərk olunması (maddi tərkibli cinayətlərdə ictimai təhlükəli nəticələrin qabaqcadan görülməsi də bura daxildir). İştirakçıların qəsdinin iradəvi elementi isə birgə törədilən cinayətdə onların seçdiyi üsul ilə iştirak etmələrini arzulamalarında ifadə olunur (19, s. 174-175).

A.İ.Raroqa görə dolayı qəsdlə törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyünü qəbul edən digər müəlliflər kimi P.F.Telnov da birgə törədilən cinayətdə ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsinə iradəvi münasibətin mövcudluğu nöqtəyi-nəzərindən çıxış etmişdir (19, s. 173). A.P.Kozlov isə hesab etmişdir ki, bəzi tədqiqatçıların ictimai təhlükəli nəticəyə belə şifirdilmiş qiymət vermələri obyektiv əlamət olan cinayətin nəticəsinin subyektiv əlamət olan iştirakçıların məqsədi ilə eyniləşdirilməsinə gətirib çıxarır (15, s. 74).

F.Q.Burçak ümumən iştirakçılıqda dolayı qəsdin mövcudluğunu inkar etsə də, bəzi hallarda onun mümkünlüyünü də qəbul etmişdir (5, s. 123-124). Lakin cinayət hüququ nəzəriyyəsində başqa mövqedə olanlar da vardır. Məsələn, hesab olunur ki, iştirakçılıq dolayı qəsdlə mümkün deyildir (24, s. 280).

Bəzi müəlliflərə görə iştirakçılıqda qəsdin növü ictimai təhlükəli nəticəyə deyil, icraçının əməlinə psixi münasibət ilə müəyyən olunur. İcraçının əməli isə ya arzu olunan ola bilər, ya da ona şüurlu surətdə yol verilə bilər (23, s. 65-67). M.İ.Kovalyova görə «müasir doktrina və qanunvericilik iştirakçılıqda dolayı qəsdin mümkünlüyünü istisna etməlidir». Müəllif hesab edir ki, iştirakçıların qəsdinin konstruktiv elementini cinayəti törətmək və ya onun törədilməsində iştirak etmək niyyəti təşkil edir. Başqa şəxsə cinayət törətmək qətiyyətinin yaradılması və ya buna köməklik etmə iştirakçılığın motiv və məqsədindən asılı olmayaraq həmişə onda birbaşa qəsdin mövcudluğunu təsdiq edir (14, s. 86). Ədəbiyyatda belə fikir də vardır ki, cinayətkar nəticəyə iradəvi münasibətdən asılı olaraq birbaşa və dolayı qəsdin fərqləndirilməsi iştirakçılığa görə məsuliyyət məsələsinin həllində həlledici ola bilməz (12, s. 88).

İştirakçılıqda dolayı qəsdin konstruksiyasında başlıca çatışmazlıq onun iştirakçılığın spesifik xüsusiyyətlərindən birini ifadə edən və əsas əlamətlərindən sayılan bir neçə şəxsin vahid cinayəti birgə törətmək üçün birləşməsi faktına psixi münasibəti (əqli münasibəti qismən, iradəvi münasibəti isə tamamilə) əks etdirməməsidir. Bundan əlavə, dolayı qəsd formal tərkibli cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyünü istisna edir (19, s. 173).

Dolayı qəsdlə törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü məsələsində mübahisəli məqam iştirakçılığın ümumqəbul olunmuş əlamətlərindən biri olan hamı üçün ümumi nəticənin, eyni məqsədin mövcudluğu məsələsidir. Bu növ cinayətlərdə iştirakçılığın mövcudluğu

qəbul edildikdə, onda ümumi nəticənin heç də bütün iştirakçılar üçün eyni məqsəd olmadığı aydın olur. Burada diqqəti digər mühüm məqam da cəlb edir. Belə ki, cinayət qanunu dolayı qəsdlə törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mövcudluğunu tanımaqla, cinayət hüququ nəzəriyyəsi tərəfindən ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü məsələsinin yenidən araşdırılmasının zəruriliyini sanki ortaya qoymuş olur. Çünki ehtiyatsızlıqdan cinayətlərin törədilmə mexanizmi, demək olar ki, cinayətlərin dolayı qəsdlə törədilməsi mexanizmindən fərqlənmir (15, s. 68).

A.P.Kozlov iştirakçılıqla törədilən cinayətlərin qəsdin növlərinə görə tövsifi məsələsinə münasibət bildirərkən göstərmişdir ki, cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayətlərin zəruri əlamətlərindən biri onun iştirakçılarının birbaşa qəsdlə hərəkət etmələridir, dolayı qəsd isə yalnız elementar iştirakçılıq zamanı mövcud ola bilər. Müəllifə görə dolayı qəsdlə hərəkət etmiş iştirakçıların əməllərinin tövsifi zamanı da CM-nin 32-ci maddəsinə istinad olunmalıdır (15, s. 318).

A.İ.Raroq onun bu mövqeyinə münasibət bildirərkən düzgün olaraq göstərmişdir ki, dolayı qəsdin cinayətkar qrupda istisna edilməsi və yalnız rolların bölgüsünün olduğu iştirakçılıq zamanı mümkün olması dair fikir məntiqi baxımdan əsaslı deyildir, əməlin tövsifi zamanı CM-nin 32-ci maddəsinə istinad edilməsi isə qəsdin növündən deyil, iştirakçıların cinayətdə yerinə yetirdikləri rollarından asılıdır. Müəllifə görə iştirakçılığın dolayı qəsdlə də mövcud ola biləcəyini qəbul edən mütəxəssislərin ümumi səhvi onların iştirakçılıqda təqsirin məzmununu açmaq üçün cinayətkar fəaliyyətin xüsusi forması kimi onun keyfiyyət spesifikasiyənə deyil, qəsdin qanunvericilik anlayışına mexaniki surətdə istinad etmələridir (19, s. 172-173). Hesab edirik ki, cinayətin bütün növ iştirakçılarındakı, adətən birbaşa qəsd mövcud olur, lakin bəzən iştirakçılar dolayı qəsdlə də hərəkət edə bilərlər.

İştirakçılıqda subyektiv əlaqənin mahiyyəti onda ifadə olunur ki, hər bir iştirakçı cinayəti təkbaşına törətmədiyini, ümumi nəticəyə birgə fəaliyyət ilə nail olunduğunu dərk edir. Cinayət hüququ nəzəriyyəsində subyektiv əlaqələri birtərəfli və ikitərəfli əlaqələrə bölürlər. Birtərəfli subyektiv əlaqə zamanı yalnız bir iştirakçı ümumi nəticənin onun və digər iştirakçıların birgə səyi ilə əldə olunduğunu dərk edir, qalan iştirakçılar isə təkbaşına hərəkət etdiklərini və nəticənin yalnız onların əməli ilə baş verdiyini zənn edirlər. İkitərəfli subyektiv əlaqə zamanı isə iştirakçılar birgə fəaliyyət və ümumi nəticə haqqında məlumatlı olurlar.

İştirakçılıq hər iki növ subyektiv əlaqə, yoxsa yalnız ikitərəfli subyektiv əlaqə zamanı mövcuddur? Bir qrup müəllif (F.Q.Burçak, N.Q.İvanov, A.V.Şesler və qeyriləri) iştirakçılığın birtərəfli subyektiv əlaqə zamanı da mümkün hesab edir (5, s. 41-45; 13, s. 94; 29, s. 13). Lakin əksər müəlliflər (P.F.Telnov, A.V.Uşakov və qeyriləri) iştirakçılığın yalnız ikitərəfli subyektiv əlaqə zamanı mövcudluğunu qəbul edir. Bu mövqedə olan müəlliflərin əsas arqumenti aşağıdakılarda ifadə olunur: 1) cinayət qanununda iştirakçılığa verilmiş anlayışda qəsdən birgə iştirak əlaməti hər bir iştirakçının digər şəxslərin onun əməlinə qoşulmuş fəaliyyəti barəsində məlumatlı olmasını nəzərdə tutur, deməli, qanun birtərəfli subyektiv əlaqə zamanı iştirakçılığın istisnaıdır; 2) iştirakçılığın birtərəfli subyektiv əlaqə zamanı mövcudluğunun qəbul edilməsi qanunun analogiyası üçün imkan yaradır.

P.F.Telnov göstərmişdir ki, iştirakçılığın qanunvericilik anlayışının subyektiv cəhəti cinayətin törədilməsi zamanı onun törədilməsində

təqsirli olan şəxslərin bir-birlərinin xəbəri və məlumatı olmadan faktiki birgə hərəkət etmələri, lakin bunu dərk etməmələri hallarını iştirakçılığa aid etməyə imkan vermir. Belə cinayətlər təkbaşına törədilmiş cinayətlər sayılır. «İcraçının məlumatı olmadan onun əməlinə qoşulmuş şəxslərin fəaliyyəti mahiyyət etibarını ilə cinayətin törədilməsi üçün qəsdən şərait yaratdığından, belə əməl cinayətə hazırlıq hesab olunur» (25, s. 50, 52).

Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatda hər iki nöqtəyi-nəzəri bir-birinə yaxınlaşdırmağa cəhdlər göstərilmişdir. Məsələn, L.L.Kruqlikov 1999-cu ildə çap olunmuş «Rusiyanın cinayət hüququ» dərsliyində göstərmişdir: «İştirakçılıq zamanı təhrikçi, köməkçi və təşkilatçı arasında ikitərəfli təqsirli əlaqənin mövcudluğu tələb olunmur, belə əlaqə yalnız cinayətin icraçısı (icraçıları) ilə digər iştirakçıları arasında vacibdir» (27, s. 245).

Fikrimizcə, L.L.Kruqlikovun bu mövqeyinin bir qədər redaktə olunmasına ehtiyac var. Çünki müəllifin mövqeyindən belə nəticəyə gəlmək olur ki, icraçı olmayan cinayətlərdə iştirakçılıq mövcud ola bilməz. Çünki o, ikitərəfli təqsirli əlaqəni yalnız icraçı ilə cinayətin digər iştirakçıları arasında vacib hesab edir. Düzdür, ədəbiyyatda bu məsələ barəsində də vahid fikir yoxdur. Məsələn, S.V.Afinoqenov hesab etmişdir ki, icraçı olmayan cinayətlərdə iştirakçılıq yoxdur (4, s. 16).

Milli hüquq ədəbiyyatımızda bu məsələ ayrıca tədqiqat predmeti olmasa da, prof. F.Y.Səməndərov Cinayət hüququnun Ümumi hissəsi üzrə yazdığı dərsliyində buna qısaca da olsa münasibətini bildirmişdir. Müəllifə görə cinayətdə birgə iştirak etmə yalnız kriminal əməlin törədilməsinə yönələn fəaliyyət birliyini deyil, həm də birgə təqsirliliyi nəzərdə tutur. Buna görə də cinayətin iştirakçıları arasında ikitərəfli təqsirli əlaqənin müəyyən edilməsi lazım gəlir. Cinayətin digər iştirakçılarının fəaliyyəti ilə icraçının əməli arasında müəyyən rabitənin olduğunu iştirakçılar bilməlidirlər. Bununla belə, F.Y.Səməndərov düzgün olaraq göstərmişdir ki, cinayətin bəzi iştirakçıları bir-birinin kriminal fəaliyyəti haqqında məlumatlı olmaya da bilər. Məsələn, təhrikçi köməkçinin məlum cinayətin edilməsində rolunu bilməyə də bilər (3, s. 379). Ona görə də L.L.Kruqlikovun mövqeyi ilə bağlı düzəlişimiz ondan ibarətdir ki, iştirakçılıq zamanı cinayətin ən azı iki iştirakçısı arasında ikitərəfli təqsirli əlaqənin olması vacib şərtidir. Hesab edirik ki, birtərəfli subyektiv əlaqə zamanı iştirakçılıq mövcud ola bilməz, çünki qanunvericilik anlayışına görə iştirakçılıq qəsdən birgə törədilən əməldir, qarşılıqlı razılaşdırılmış fəaliyyətdir.

İştirakçıların bir-birlərinin cinayətkar fəaliyyətləri barədə qarşılıqlı məlumatlı olmaları tələbi keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarlarında da öz əksini tapmışdır. Məsələn, həmin məhkəmənin Plenumunun T. və qeyrilərinin işi üzrə çıxarmış olduğu qərarla göstərilmişdir: «... iştirakçılığa görə verilmiş ittiham o zaman əsaslı sayılacaqdır ki, işdə icraçının bilavasitə cinayəti törətməyə obyektiv olaraq kömək etmiş müttəhimin vahid niyyətinin, ümumi məqsədinin və cinayətkar fəaliyyət barədə qarşılıqlı məlumatlarının olması müəyyən edilmiş olsun» (7, s. 13,14).

Nəzəri ədəbiyyatlarda bu məsələnin müzakirəsi zamanı, adətən aşağıdakı misal nümunə kimi gətirilir: A.-ya məlum olur ki, əgər B. münasib fürsət zamanı silah əldə etsə, öz arvadını öldürər. Ona görə də A. qanuni yolla əldə etmiş olduğu silahı gizləncə B.-nin əldə edə biləcəyi yerə qoyur. B. həmin silahla arvadını qətlə yetirir. Misaldan görünür ki,

A. B. ilə birgə hərəkət etməklə həm davranışın birgəliyini, həm də nəticənin ümumiliyini dərk etmişdir. B. isə A. ilə faktik olaraq birgə hərəkət etsə də, əməlin birgəliyini və nəticənin ümumiliyini dərk etməmişdir. B.-nin qəsdən adam öldürmə əməlinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli olması mübahisəsizdir. Bəs A.-nin əməli necə tövsif olunmalıdır? Şübhəsiz, A.-nin əməlinin ictimai təhlükəliliyi kifayət qədər yüksək olduğundan, onun cinayət məsuliyyətindən kənar saxlanması düzgün sayıla bilməz. Bəzi müəlliflərə görə belə əməl iştirakçılıqla törədilən müvafiq cinayətə cəhd (hazırlıq) kimi tövsif olunmalıdır (26, s. 345).

Fikrimizcə, belə mövqe ilə razılaşmaq olmaz. Çünki gətirilən misal da başa çatmış cinayət mövcud olmuşdur. Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin normalarının tətbiqi zamanı elə suallar yaranır ki, onların cavabını Ümumi hissənin normalarında axtarmaq lazım gəlir. Hər hansı bir şəxsin vurduğu ziyana görə eyni zamanda digər şəxsin (şəxslərin) məsuliyyət daşıya bilməsi sualının cavabı da CM-nin Ümumi hissəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, bu, yalnız cinayətdə iştirakçılıq və ya əlaqədarlıq zamanı mümkündür. Çünki qüvvədə olan cinayət qanununda bir neçə şəxsin qarşılıqlı əlaqəli digər davranış formaları nəzərdə tutulmamışdır.

Müəlliflərdən A.P.Kozlova görə yuxarıda misal kimi göstərilən hadisədə ümumi nəticəyə nail olmağa yönələn birgə iştirak əlaməti mövcud olmuşdur. A.-nin əməli B.-nin əməli ilə funksional əlaqədə, ümumi nəticə ilə vasitəli əlaqədə olduğundan, birgə fəaliyyətin ümumi nəticəsi olduğundan, o, həm funksional əlaqələrə, həm də nəticəyə münasibətdə təqsirli olmuşdur. A.P.Kozlov bu əsasa görə A.-ni qəsdən adam öldürmə əməlinə iştirakçı kimi tanımışdır, B.-ni isə törədilmiş cinayətdə iştirakçı hesab etməyərək qəsdən adam öldürmə əməlinə təkbəşinə icraçı qismində tanımışdır (15, s. 73).

Həm Rusiya Federasiyasının, həm də Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunları nöqtəyi-nəzərindən belə tövsiflə razılaşmaq mümkün olmasa da, məntiqi baxımdan buna müəyyən mənada haqq qazandırmaq olar. Çünki A.-nin əməli kifayət qədər ictimai təhlükəli olmaqla yanaşı, həm də iştirakçılığın müəyyən əlamətlərini özündə əks etdirir. Belə ki, A. faktik olaraq B. ilə onların hər ikisi üçün ümumi olan nəticə istiqamətində birgə və qəsdən hərəkət etmişdir. O, davranışın birgəliyini dərk etmiş və ümumi nəticənin baş verməsini arzu etmişdir.

Təqsirin qarışıq forması ilə müşayiət olunan cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü məsələsi də həm nəzəri, həm də təcruibi əhəmiyyətə malikdir. Məlum olduğu kimi əgər konkret cinayət əməlinə qəsd və ehtiyatsızlıq arasında yaranan qarşılıqlı əlaqə təqsirin hər hansı formasının çərçivəsinə sığmırsa, onda təqsirin qarışıq forması mövcud olur. Bu zaman əmələ qəsd, ondan doğan nəticəyə isə eyni vaxtda ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibət yaranır. Ədəbiyyatda təqsirin qarışıq formasının mövcudluğunu qəbul edənlərlə yanaşı əleyhdarları da vardır. Əleyhdarların əsas arqumenti ondan ibarətdir ki, guya təqsirin qarışıq formasının mövcudluğunun qəbulu onun hər hansı bir formasının məzmununu təşkil edən vahid psixi prosesin iki yerə parçalanmasına gətirib çıxarır. Halbuki təqsirin forması cinayət əməli törətmiş şəxsin yalnız ictimai təhlükəli nəticəyə olan psixi münasibəti ilə müəyyən edilir (22, s. 111-114; 8, s. 41).

Hesab edirik ki, təqsirin məzmununu təşkil edən vahid psixi proses əmələ və onun nəticəsinə münasibətdə yekcins olmaya da bilər.

Düzdür, respublikamızın cinayət qanununda təqsirin qarışıq forması nəzərdə tutulmamışdır. Lakin fikrimizcə, F.Y.Səməndərov düzgün olaraq göstərmişdir ki, CM-nin 25 və 26-cı maddələrində təqsirin formaları kimi təsbit olunmuş qəsd və ehtiyatsızlığın sərhəddində subyektin əməlinə və onun nəticəsinə psixi münasibətin elə variantları ola bilər ki, bunlar qəsd və ehtiyatsızlığın qanunvericilikdə nəzərdə tutulan anlayışları ilə uyuşmaya da bilər (3, s. 238). Ona görə də biz təqsirin qarışıq formasının mövcudluğunu qəbul edən müəlliflərin mövqeyini dəstəkləyirik.

Qeyd etmək lazımdır ki, təqsirin qarışıq forması ilə müşayiət olunan cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü məsələsində təcrübə ilə nəzəriyyənin mövqeyi çox zaman üst-üstə düşmür. Cinayət hüququ nəzəriyyəsində, adətən təqsirin qarışıq forması ilə müşayiət olunan cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü prinsip etibarlı ilə rədd edilir. P.F.Telnov bununla əlaqədar aşağıdakıları göstərmişdir: «Özünün subyektiv mahiyyətinə görə bu cinayətləri ümumən qəsdən törədilmiş cinayətlər hesab etmək məntiqli sayılır, çünki cinayətin əsas nəticələri qəsdən yetirilir. Ona görə də bu növ cinayətlərin tövsifedici tərkiblərində də iştirakçılığın mümkünlüyünü təsəvvür etmək olur. Lakin bu, elə təsəvvür etməkdən uzağa getmir. CM-nin 17-ci maddəsi (RSFSR-in 1960-cı il CM-si nəzərdə tutulur – N.Ə.) iştirakçılıq üçün təqsirin yalnız bir formasını – qəsd müəyyən etmişdir, bununla da iştirakçılığın çərçivəsini şüurlu surətdə törədilən əməllərlə və qəsdən yetirilən cinayətkar nəticələr ilə məhdudlaşdırmışdır. Sovet cinayət qanunvericiliyi bu qaydadan istisnaları tanımır. Cinayətkar nəticənin ehtiyatsızlıqdan yetirilməsi iştirakçılığın çərçivəsindən kənara çıxır» (25, s. 61).

P.F.Telnovun mühakiməsindən məntiqi olaraq belə nəticəyə gəlmək olur ki, o, təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərdə birgə iştirakçılığın mümkünlüyünü birbaşa mənasında rədd etməsə də, ümumən bu növ cinayətlərdə iştirakçılığın həm birgə icraçılıq, həm də rolların bölgüsü ilə müşayiət olunan növünü rədd etmişdir. Təqsirin qarışıq forması ilə olan cinayətə sui-qəsdin mümkünlüyünü rədd edən R.İ.Mixiyev eyni fikri iştirakçılığa da aid etmişdir. Lakin o da təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərdə birgə icraçılığın mümkünlüyünü rədd etməmişdir (21, s. 428).

A.İ.Raroqa görə bu problemi diferensial yanaşma olmadan həll etmək düzgün olmaz. Birincisi, təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərdə təşkilatçı, təhrikçi və ya köməkçinin fəaliyyəti növündə müşayiət olunan iştirakçılıq prinsip etibarlı ilə mümkün deyildir. Tövsifedici nəticə yalnız icraçının əməli ilə səbəbli əlaqədə olduğundan təşkilatçı, təhrikçi və ya köməkçi tərəfindən bilavasitə yetirilə bilməz. İcraçıya təsir göstərərək onların qəsdini ilə cinayətin nəticələri əhatə olunmadığından bu nəticələr onlara deyil, yalnız bilavasitə onu yetirən şəxsə, yəni icraçıya aid edilə bilər.

İkincisi, normanın əsas tərkibinin maddi tərkibli olduğunu və cinayətkar nəticənin qəsdən yetirilməsini, tövsifedici əlamətinin isə daha ağır nəticəni təsbit etməsinə baxmayaraq, əməlin təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə törədilməsini nəzərdə tutan cinayətlərdə iştirakçılığın, hətta birgə icraçılıq növü mümkün deyildir. Əgər cinayətin tövsifedici əlamətinin nəticəsi ehtiyatsızlıqdan həmin cinayətin əsas tərkibinin nəticəsinə qəsdən yetirmiş birgə icraçılardan biri yetirmişsə, yalnız həmin birgə icraçının əməli təqsirin qarışıq

formasını nəzərdə tutan norma ilə (məsələn, RF CM-nin 111-ci maddəsinin 4-cü hissəsi) tövsif olunur, digər iştirakçıların əməli isə müvafiq hallardan asılı olaraq ya normanın əsas tərkibi ilə, ya da normanın bu tövsifedici əlamətini nəzərdə tutmayan digər tövsifedici tərkib ilə (məsələn, RF CM-nin 111-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin «a» bəndi) tövsif olunur. Əgər tövsifedici əlamət ehtiyatsızlıqdan cinayətin bütün iştirakçılarının (və ya bir neçə iştirakçının) məcmu, birgə hərəkətləri ilə yetirilmişsə, həmin iştirakçıların əməli ehtiyatsızlıqdan bu nəticənin yetirilməsini nəzərdə tutan norma ilə (məsələn, RF CM-nin 111-ci mad. 4-cü hissəsi) tövsif olunmalıdır. Lakin belə tövsif tövsifedici əlamətin yetirilməsində iştirakçılığı deyil, ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etməni ifadə edir.

Üçüncüsü, normanın əsas tərkibinin formal tərkibli olduğu və obyektiv cəhətinin hər hansı nəticəni nəzərdə tutmadığı, tövsifedici əlamətinin isə ehtiyatsızlıqdan yetirilən ağır nəticəni nəzərdə tutduğu cinayətlərdə birgə icraçılıq növündə iştirakçılıq mümkün deyildir. Belə cinayətlərdə tövsifedici nəticə icraçının ekstsessinin nəticəsi ilə deyil, bütün (və ya bir neçə) iştirakçıların qəsdən törədilən birgə əməli ilə səbəbli əlaqədə olmasına baxmayaraq, iştirakçılıq mümkün deyildir. İştirakçıların qəsdli ilə tövsifedici nəticə deyil, yalnız cinayətin əsas tərkibinin obyektiv cəhətini təşkil edən hərəkətlərin birgə törədilməsi əhatə olunur. Deməli, iştirakçılıq tövsifedici nəticə olmayan cinayətin qəsdən birgə törədilməsi ilə qurtarır (19, s. 187-188).

Məhkəmə təcrübəsində iki və daha çox şəxs tərəfindən qəsdən törədilən, lakin ehtiyatsızlıqdan ağır nəticəyə səbəb olmuş cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyünün tanınması hallarına rast gəlinmişdir. Y., J. və Ç., xüsusilə ağır nəticəyə səbəb olmuş bir qrup şəxs tərəfindən zorlamaya sui-qəsd əməlinə görə məhkum olunmuşlar. Belə ki, Y., C. və Ç. ezamiyyətdə olan tanışlarının mənzilinə T. və Q. adlı iki qız dəvət etmişlər. Bu üç nəfər şəxs yaşayış binasının 9-cu mərtəbəsində yerləşən mənzilin qapısını bağlayaraq açarı gizlətməmiş və fiziki zor tətbiq etmə hədəsi ilə qızlardan onlarla cinsi əlaqədə olmalarını tələb etmişlər. T. və Q. vəziyyətdən çıxış yolu axtarmağa başlamışlar, bu məqsədlə mətbəxdə olarkən onlardan biri mətbəxin qapısını sıxaraq açılmasına imkan verməmiş, digəri - Q. isə mətbəxin pəncərəsindən 8-ci mərtəbənin balkonuna tullanmağa cəhd etmişdir. Lakin Q.-nin bu cəhdi uğursuz olmuş, yerə yıxılaraq ölümcül yaralanmışdır. Ali Məhkəmənin CİÜMK-sı Q.-nin ölümünü Y., C. və Ç.-nin qəsdən birgə törədilən hərəkətlərinin nəticəsi kimi qiymətləndirmiş və onların əməlini qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilən zorlamaya cəhd kimi tövsif etmişdir (6, s. 5).

A.İ.Raroqa görə əməlin bu cür tövsifində qeyri dəqiqliyə yol verilmişdir. Y., C. və Ç.-nin qabaqcadan əlbir olmaqla zorlamaya sui-qəsd cinayətini törətmələri mübahisəsizdir, lakin qeyd olunan əməldə iştirakçılıq elə bu hissədə qurtarmışdır. Xüsusilə ağır nəticə – Q.-nin ölümü göstərilən şəxslərin qəsdən birgə törədilən hərəkətlərinin nəticəsi olduğundan və onların təqsirinin ehtiyatsızlıq forması ilə əhatə olduğundan, əməl CM-nin 117-ci maddəsinin 4-cü hissəsi ilə (Azərbaycan Respublikası 1960-cı il CM-nin 109-cu mad. 4-cü hissəsi – N.Ə.) ilə, yəni iştirakçılığın qaydaları ilə deyil, ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etmə qaydaları ilə tövsif olunmalıdır.

Müəllif bununla əlaqədar fikrini əsaslandırmaq üçün başqa bir misal da gətirmişdir. Üç kişi hamilə qadını zorlama prosesində birgə

razılıq əsasında ona fiziki və psixi təsir göstərmiş, nəticədə qadın güclü stress keçirmiş və uşağı düşmüşdür. Zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına yetirilmiş bu ağır zərər cinayətin bütün iştirakçılarının qəsdən birgə törətdikləri hərəkətləri nəticəsində baş vermişdir. Ona görə də hər üç şəxsin əməli CM-nin 131-ci mad. 3-cü his. «b» bəndi ilə (Azərb. Resp. CM-nin 149.3.2-ci maddəsi – N.Ə.) ilə tövsif olunmalıdır. Belə əməl bir nəfər tərəfindən təkbaşına törədildikdə də eyni maddə ilə tövsif olunur. Ona görə də iki və ya daha çox şəxs tərəfindən qəsdlə törədilən cinayətlərin tövsifedici nəticələrinin ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə məsuliyyətə cəlb etməyə iştirakçılığın qaydaları tətbiq olunmalı deyildir (19, s. 189).

A.İ.Raroq bu növ cinayətlərin iştirakçılıq ilə deyil, ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etmə qaydaları ilə tövsif edilməli olmasını göstərmiş və bu məqsədlə cinayət qanununda bir neçə yeni müddəanın nəzərdə tutulmasını məqsədemüvafiq hesab etmişdir. Beləliklə, o, qanunvericilikdə iki və ya daha çox şəxsin ehtiyatsızlıqdan birgə əməlləri nəticəsində ictimai təhlükəli nəticənin yetirilməsi məsələsinin tənzimlənməsi məqsədi ilə Rusiya Federasiyasının CM-də aşağıdakı redaksiyada 36-1-ci maddənin yaradılmasını təklif etmişdir:

«Maddə 36-1. Ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etmə

1. İki və ya daha çox şəxsin qarşılıqlı əlaqəli və asılı hüquqazidd əməlləri nəticəsində CM-nin Xüsusi hissəsinin normalarında nəzərdə tutulan nəticələrin törədilməsi ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etmə sayılır.

2. CM-nin Xüsusi hissəsinin normalarında qəsdlə törədilməsi nəzərdə tutulan cinayətlərin tövsifedici və ya, xüsusilə tövsifedici halları kimi nəzərdə tutulmuş ağır nəticələrin ehtiyatsızlıqdan törədilməsi də ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etmə sayılır. Bu zaman cinayətin hər bir iştirakçısının əməli müstəqil tövsif olunur.

3. Ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etmə zamanı cəza təyin edilərkən iştirakçılardan hər birinin əməlinin ictimai təhlükəli nəticənin yetirilməsində əhəmiyyəti və rolu nəzərə alınır (19, s. 190).

Qeyd edə bilərik ki, xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyində eyni termin adı ilə olmasa da, ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etməyə qanunvericilik səviyyəsində münasibət ifadə edən ölkələr vardır. Məsələn, İtaliyanın 1930-cu il CM-nin 110-112-ci maddələrində qəsdən iştirakçılığa görə, 113-cü maddəsində isə ehtiyatsızlıqdan iştirakçılığa görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Polşa Respublikasının CM-də ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə yalnız köməkçiyə münasibətdə olsa da, iştirakçılığın mümkünlüyü tanınır. İsveç Respublikasının CM-də də ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü tanınır: «Hər bir iştirakçı qəsd və ya ehtiyatsızlığına uyğun məhkum edilməlidir» (CM-nin 23-cü fəslinin 4-cü maddəsinin 3-cü hissəsi). Danimarka Respublikasının CM-də (23-cü paragrafın 3-cü hissəsi) ehtiyatsızlıqdan iştirakçılıq mümkün hesab edilsə də, ona görə hər hansı cəza istisna edilir (1, s. 36).

Çin Xalq Respublikasının CM-nin 22 - 26-cı maddələri cinayətdə iştirakçılıq məsələlərinə həsr olunmuşdur. Məcəllənin 22-ci maddəsində iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə iki və daha artıq şəxsin cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakı kimi anlayış verilmişdir. Qanunda ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın yaranmamasına dair birbaşa göstəriş vardır. Belə ki, CM-nin 25-ci maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilir: «İki və daha çox şəxsin ehtiyatsızlıqdan birgə cinayət törət-

mələri cinayətdə iştirakçılığı yaratmır. Onlar müstəqil olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı və törətmiş olduqları cinayətlərə uyğun müxtəlif cəzalara məruz qalmalıdır». Bu normada ehtiyatsızlıqdan cinayətdə iştirak etmənin aşağıdakı əlamətləri formulə edilmişdir: a) cinayətin subyektlərinin çoxluğu; b) subyektlərin hüquqazidd əməllərinin obyektiv qarşılıqlı əlaqəsini və asılılığını ifadə edən birgə iştirak; v) cinayət nəticəsində baş verən ictimai təhlükəli nəticəyə onu törədənlərin ehtiyatsızlıq formasında münasibət bəsləmələri (19, s. 189-190).

Keçmiş SSRİ-nin tərkibində olmuş Özbəkistan Respublikasının müstəqillik əldə edildikdən sonra qəbul olunmuş 1994-cü il CM-nin 27-ci maddəsində iştirakçılığa aşağıdakı məzmununda anlayış verilmişdir: «İki və ya daha çox şəxsin qəsdən cinayətin törədilməsində birgə iştirakı iştirakçılıq sayılır» (28, s. 68). Verilən anlayışda «qəsd» əlamətinin «birgə» sözünün deyil, «cinayətin» sözünün qabağında yerləşdirilməsi ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə də iştirakçılığın mümkün olmasına dair nəticə çıxarmağa əsas verir.

Qeyd etməliyik ki, A.İ.Raroqun iştirakçılıqla əlaqədar cinayət qanununa əlavələr və ya dəyişikliklər edilməsi üzrə təklifi yeganə deyildir. A.P.Kozlov da iştirakçılığın anlayışında «...cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirak...» ifadəsini formal-məntiq nöqtəyi nəzərindən sanki bir-birindən ayrı olduğunu və bu səbəbdən uğurlu olmadığını qeyd etmişdir. Hesab edirik ki, A.P.Kozlovun iştirakçılığın anlayışında mövcud olan «cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirak» ifadəsinin dəyişdirilməsi təklifi kifayət qədər mübahisəlidir və əsaslandırılmamışdır. Doğrudur, ədəbiyyatda yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi iştirakçılığın icraçıdan başqa digər növ iştirakçıların fəaliyyəti ilə də yaranmasının mümkünlüyü barədə mövqelər olmuşdur. Lakin belə mövqe əslində iştirakçılıqda icraçının rolunu azaltmaya yönəlməmişdir. İştirakçılıqda hər hansı bir nəticəyə bir neçə şəxsin ümumi səyi ilə, yəni birgə iştirakla nail olunur. Birgə iştirak həm iştirakçıların müəyyən dərəcədə qarşılıqlı razılaşdırılmış davranışını, həm də onun nəticəsini nəzərdə tutduğundan, mahiyyət etibarilə elə cinayətin iştirakçılıqla törədilməsi sayılır. Eyni zamanda icraçının əməlini birgə iştirakın çərçivəsindən kənara çıxarmaq olmaz. Çünki birgə iştirak digər növ iştirakçıların əməli ilə icraçının əməli arasında funksional əlaqənin mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Bundan əlavə, A.P.Kozlov da A.İ.Raroq kimi ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyünü qəbul etdiyindən, cinayət qanununda iştirakçılığa verilmiş anlayışda mövcud olan «qəsdən» sözünün «təqsirli» sözü ilə əvəz edilməsini və həmin anlayışın aşağıdakı redaksiyada verilməsini təklif etmişdir: «Bir neçə (iki və ya daha çox) şəxs tərəfindən cinayətin təqsirli olaraq birgə törədilməsi iştirakçılıq sayılır» (15, s. 76).

Hesab edirik ki, A.P.Kozlovun və A.İ.Raroqun mövqeləri maraqlı olsa da mübahisəlidir və kifayət qədər əsaslandırılmamışdır, illərdən bəri davam etməsinə baxmayaraq artıq qanunvericilik səviyyəsində həllini tapmış mübahisələrin lüzumsuz olaraq canlanması və hər şeyin yenidən sıfırdan başlanması üçün şərait yaradır. Eyni zamanda belə mövqe cinayət məsuliyyətinin ədalətli diferensiasiyasına xidmət etmir, əksinə, ona maneçilik törədir. Bundan əlavə, qeyd edilən təkliflərin qəbul edilməsi məhkəmə praktikasında çətinliklər, problemlər yaradacağı şübhəsizdir. Ona görə də biz Azərbaycan Respublikasının

SM-nin 31-ci maddəsində iştirakçılığa verilmiş anlayışın məzmununu ona müəyyən əlavələrin edilməsi şərti ilə (bu haqda ətraflı bax: 2, s. 211) daha düzgün hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev N.K. Cinayətdə iştirakçılığın subyektiv əlamətinə dair bəzi məsələlər. «Hüquq problemləri» elmi-praktiki curnal, B.: Şəms nəşriyyatı, 2007, № 2.
2. Əliyev N.K. Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilən talama əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə, Bakı: Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, 2006.
3. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2002.
4. Афиногенов С.В. Соучастие в преступлении (понятие, виды и формы): Автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 1991.
5. Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев: 1969.
6. Бюллетень Верховного Суда РФ. 1993. № 6.
7. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1970. № 4.
8. Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность. Казань: 1965.
9. Гаухман Л.Д. Соучастие в преступлении по советскому законодательству (опыт сравнительного правоведения), М.: 1990.
10. Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по уголовному праву. М.: 1959.
11. Загородников Н.И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части. М.: 1975.
12. Злобин Г.А., Никифоров Б. С. Умысел и его формы. М.: 1972.
13. Иванов Н.Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве. Саратов: 1991.
14. Ковалев М.И. Соучастие в преступлении. Екатеринбург: 1999.
15. Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность. СПб., 2001.
16. Левицкий Г.А. Квалификация преступлений. М.: 1981.
17. Пинчук В.А. Виды преступных организаций и ответственность участников по советскому уголовному праву. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Л.: 1966.
18. Пионтковский А.А. Учение о преступлении. М.: 1961.
19. Парог А.И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений: практ. пособие. – М.: ТК Велби. Изд-во Проспект, 2007.
20. Российское уголовное право: в 2 т. Т. 1. Общая часть / Под ред. А.И.Парога. М.: 2005.
21. Российское уголовное право: Курс лекций. Т. 1. М.: 2001.
22. Сахаров А.Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. М.: 1956.
23. Сергеев В.В. Косвенный умысел при соучастии // Вестник МГУ. Серия 11. Право. М.: 1971.
24. Советское уголовное право. Часть Общая. М.: 1966.
25. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М.: 1974.
26. Уголовное право. Общая часть / Под ред. Н.И.Ветрова, Ю.И. Ляпунова. М.: 1997.
27. Уголовное право России. Часть Общая / Под ред. Л.Л.Кругликова. М.: 1999.
28. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г.). – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001.
29. Шеслер А.В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью. Красноярск: 1999.
30. Шнейдер М.А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву. М.: 1958.

О НЕКОТОРЫХ СУБЪЕКТИВНЫХ ПРИЗНАКАХ СОУЧАСТИЯ В ПРЕСТУПЛЕНИИ

Н.К.АЛИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются некоторые спорные вопросы, существующие в теории уголовного права и судебной практике, связанные с субъективными признаками соучастия в преступлении. Исследуются формы вины, виды умысла при соучастии, возможность соучастия в преступлениях с двумя формами вины. Автор обобщает мнения, касающиеся этой проблемы, и делает вывод о том, что соучастие обычно возможно в преступлениях, совершаемых с прямым умыслом, но иногда при соучастии возможен и косвенный умысел.

ABOUT SOME SUBJECTIVE SIGNS OF THE PARTICIPATION IN THE CRIME

N.K.ALIYEV

SUMMARY

In the article a few number of disputed matters that are existing about subjective signs of the Participation in theory of criminal law and in the law-court experiment were analyzed. They are being in crimes procreated by the participation of the what mind of the fault, carelessness, possibility of the participation in crimes created mixture form of the fault or by roundabout attempt. In the sphere thoughts of the some scientist had been generalized and attitude had been informed to their position. It have been considered that direct attempt usually exists in the kind of participants of the crime, but sometimes participants can procreate the action bye roundabout attempt.